



ศึกษาดำเนินการปฐมนิเทศในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง
จังหวัดบึงกาฬ เพื่อสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ ชุดปลั่งसानาคาอีลือ
Study The Legend of Pu Uelue Nagaraj and the Bun Duean Sam Tradition Bueng
Khong Long Sub-district Bueng Khong Long District Bueng Kan Province To Create
Dance Composition Titled Pasangsa Naka Uelue

พิราภรณ์ พันธุ์มณี^{1*}, อนุชา มณีทิพย์², ประณตยา เพ็ชรต้อย³, ชัญญชิตา ชื่นวานร⁴, วันมงคล ดวงทองมา⁵ และพลวิญญ์ ปรีพูล⁶

Pirapon Phanmanee^{1*}, Anucha Maneethip², Pranatchada Patttoy³, Chananchida Chuenwanon⁴,

Wanmongkhon Duangthongma⁵ and Phonlawit Preepoon⁶

^{1*}อาจารย์ สาขานาฏศิลป์และการละคร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

^{2,3,4,5,6}นักศึกษา สาขานาฏศิลป์และการละคร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

^{1*}Lecturer from in Dramatic Arts and Drama the Faculty of Humanities and Social Sciences

Ratjabhat Maha Sarakham University

^{2,3,4,5,6}Student from in Dramatic Arts and Drama the Faculty of Humanities and Social Sciences

Ratjabhat Maha Sarakham University

*Corresponding Author Email: pirapon@rmu.ac.th

Received: 17 April 2026 Revised: 13 May 2026 Accepted: 17 May 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาดำเนินการปฐมนิเทศในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ และ 2. เพื่อสร้างสรรค์ชุดการแสดงนาฏศิลป์พื้นบ้าน ชุด ปลั่งसानาคาอีลือ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้าง โดยมีกลุ่มเป้าหมาย จำนวน 3 คน ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและจากแบบสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้างมาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ตำนานกล่าวไว้ว่าเดิมบริเวณบึงโขงหลงเป็นเมืองชื่อ รัตนนคร มีพระอัฐิราชาปกครอง หลานของพระองค์คือ เจ้าชายฟ้ารุ่ง ได้แต่งงานกับนางนาครินทรานี ธิดาพญานาคที่แปลงกายเป็นมนุษย์ เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเมืองมนุษย์กับเมืองบาดาลทั้งสองอยู่กินกัน 3 ปีแต่ไม่มีบุตร ต่อมานางล้มป่วยและผลอกันร่างเป็นนาค ทำให้ชาวเมืองหวาดกลัวและขับไล่ นางกลับเมืองบาดาลพญานาคโกรธมาก เพราะเครื่องกษัตริย์ของตระกูลที่เคยให้ไว้ก็ไม่ได้คืน จึงยกทัพมาถล่มเมืองรัตนนครจนล่มสลาย เหลือเพียง 3 วัด เมืองที่พังทลายกลายเป็น “บึงหลงของ” และเพี้ยนเสียงเป็น บึงโขงหลง ในปัจจุบันส่วนพระอัฐิราชาถูกสาปให้กลายเป็นนาค เฝ้าบึงแห่งนี้ตลอดไป จนกว่าจะมีเมืองใหม่เกิดขึ้น จึงจะพ้นคำสาป ในปัจจุบันชาวบ้านเกิดความศรัทธากลายเป็นประเพณีบุญเดือนสาม ผู้คนหลั่งไหลมากราบไหว้บูชา และ 2) สร้างสรรค์ผลงานทางดำนานาฏยนิพนธ์ ชุด ปลั่งसानาคาอีลือ โดยประกอบไป



ด้วยการประพันธ์เนื้อร้อง ทำนองเพลงขึ้นใหม่ การออกแบบเครื่องแต่งกาย เพื่อสื่อให้เห็นความเป็นรูปธรรม โดยใช้สื่อการแสดงเล่าเรื่องปู่อ๊อดือนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม

คำสำคัญ: ตำนาน, ประเพณีบุญเดือนสาม, บึงโขงหลง

Abstract

This research consists purposes were 1. to investigate the legend of Pu Uelue Nagaraj in relation to the Boon Duean Sam (Third Lunar Month Merit-Making Festival) in Bueng Khong Long Sub-district Bueng Khong Long District Bueng Kan Province and 2. to Create Dance Composition Titled Pasangsa Naka Uelue. This study employed a qualitative research design. The research instrument was an unstructured interview. The key informants consisted of three participants selected through purposive sampling. Data were collected from relevant documentary sources and unstructured interviews and subsequently analyzed using content analysis. The findings revealed that 1) The legend states that the Bueng Khong Long area was originally a city called Ratphanakhon, ruled by King Uelue. His grandson, Prince Farung, married Nang Nakarinthani, the daughter of a Naga king who transformed into a human to bridge the relationship between the human world and the underworld. They lived together for three years but had no children. Later, she fell ill and accidentally transformed back into a Naga. She terrified the townspeople and banished her back to the underworld. The Naga king was furious because the family's regalia he had given her were not returned. He then led his army to destroy the city of Ratphanakhon, leaving only three temples intact. The destroyed city became Bueng Long Khong which later evolved into Bueng Khong Long in modern times. King Uelue was cursed to become a Naga, guarding this lake forever until a new city is built, at which point the curse will be lifted. Today, the villagers have developed a faith in him, leading to the Bun Duean Sam (Third Month Festival) tradition, with people flocking to worship him and 2) Create Dance Composition titled Pasangsa Naga Uelue which includes composing new lyrics and melodies and designing costumes to visually represent the story of Grandfather Uelue Naga in the Bun Duean Sam tradition.

Keyword: Legend, Bun Duean Sam Tradition, Bueng Khong Long

บทนำ

ตำนาน เป็นเรื่องเล่าที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมักเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา และประเพณี มิได้จำกัดอยู่เพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือช่วงเวลาใดช่วงเวลาหนึ่ง หากแต่ถูกเล่าซ้ำและส่งต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบมุขปาฐะ วรรณกรรม และลายลักษณ์อักษร ความต่อเนื่องดังกล่าวทำให้ตำนานกลายเป็นความทรงจำร่วมของสังคม เนื้อหาของตำนานมักเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า วิญญาณ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เทพผู้สร้างเมือง นาคราช หรือเรื่องที่ใช้อธิบายที่มาของประเพณีต่าง ๆ อย่างตำนานบุญบังไฟที่สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องการขอฝน ตำนานเหล่านี้จึงทำหน้าที่อธิบายสิ่งที่มนุษย์หรือชุมชนไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยหลักวิทยาศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ ความเชื่อจึงถือเป็นปรากฏการณ์ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เกิดจากความต้องการที่พึงพิงทางใจ ความต้องการเครื่องยึดเหนี่ยว และการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจ ซึ่งเมื่อถูกจัดระเบียบอย่างเป็นแบบแผน ก็พัฒนาไปสู่ศาสนาและปรัชญา (อภิภูวนันท์ โพธิ์สาน, 2564) สำหรับชาวอีสาน ศรัทธาได้ฝังรากลึกอยู่ในวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม โดยแสดงออกผ่านพิธีกรรมและวัตถุต่าง ๆ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของแรงบันดาลใจและพลังใจในการดำรงชีวิต อีกทั้ง ยังสะท้อนให้เห็นว่าสังคมมนุษย์จำเป็นต้องมีศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นศูนย์กลางของความเชื่อและความศรัทธา ทั้งในระดับบุคคลและสังคม โดยชาวอีสานมองว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก ขณะเดียวกันก็ผสมผสานความเชื่อเรื่องเทพยดาและภูตผีเข้ากับการประกอบพิธีกรรมอย่างกลมกลืน (อภิศักดิ์ โสมอินทร์, 2534)

นอกจากนี้ ยังพบว่า ความเชื่อด้านานปู่อือลือนาคราชยังปรากฏในประเพณีบุญเดือนสามที่เป็นจุดศูนย์กลางให้สังคมมีรากฐานทางวัฒนธรรม ประเพณีจากตำนานปู่อือลือนาคราช ซึ่งหล่อหลอมจากภูมิปัญญา ความเชื่อ และวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมลุ่มน้ำโขง ที่ผู้คนดำรงชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งแหล่งน้ำ ป่าไม้ และผืนดิน อีกทั้งยังยึดโยงกับความเชื่อทางศาสนาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ประเพณีจึงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมทางศาสนาหรือวัฒนธรรม แต่ยังเป็นระบบความรู้และความเชื่อที่คอยค้ำจุนจิตใจและวิถีชีวิตของชุมชน หนึ่งในประเพณีสำคัญของสังคมลุ่มน้ำโขง คือ “ประเพณีบุญเดือนสาม” ซึ่งจัดขึ้นในช่วงขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ตรงกับประมาณเดือนกุมภาพันธ์ตามปฏิทินสากล ประเพณีนี้สะท้อนความเชื่อทางโหราศาสตร์ที่ถือว่าเดือน 3 เป็นช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านฤดูกาล จากหนาวไปสู่ร้อน เป็นช่วงเวลาที่เกิดความแปรปรวนของสภาพอากาศ และอาจก่อให้เกิดโรคร้าย ภัยธรรมชาติ หรืออุบัติเหตุร้ายที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ (ราชันย์ นิลวรรณภา, 2568, การสัมภาษณ์) นับว่าพิธีกรรม คือการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง มีเป้าหมายเพื่อการดำรงเผ่าพันธุ์ และการรวมกลุ่มจิตใจอันเป็นความสัมพันธ์ที่สำคัญของมนุษย์ (อุทัย หิรัญโต, 2526) นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานทางวัฒนธรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับสัญลักษณ์ที่กำหนดขึ้นจากขนบธรรมเนียมและกฎหมายของสังคม (สุเมธ เมฆาวิทยกุล, 2532) อีกทั้ง พิธีกรรมคือการกระทำที่สมมุติขึ้นตามระเบียบขั้นตอน เพื่อเป็นหนทางนำไปสู่ความสำเร็จตามความคาดหวัง ทำให้เกิดความสบายใจและกำลังใจในการดำเนินชีวิต (สมิทธิ์ สระอุบล, 2534) เพื่อสร้างกำลังใจและความมั่นใจในการดำเนินชีวิต เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมไทย โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำโขง พิธีกรรมถูกสืบทอดและผูกพันกับประเพณี บุญ อันเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่นอีสาน โดยมีการจัดขึ้นตลอด 12 เดือน ซึ่งเรียกรวมกันว่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ในแต่ละเดือนจะมีบุญหรือพิธีกรรมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตเกษตรกรรมและความเชื่อทางพุทธศาสนา

ประเพณีบุญเดือนสาม ถือเป็นหนึ่งในพิธีกรรมสำคัญ เนื่องจากเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านฤดูกาลและชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเวลาที่ต้องประกอบพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลและความอุดมสมบูรณ์ (กระทรวงวัฒนธรรม, 2553)

ดังนั้น จากการศึกษาค้นคว้าตำนานปู้้อีลือนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม ของตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ คณะผู้วิจัยจึงเกิดแรงบันดาลใจในการนำเอาองค์ความรู้การเกิดตำนานของปู้้อีลือนาคราชในงานประเพณีบุญเดือนสาม ในการเผยแพร่ประเพณีของชุมชนและเป็นแนวทางในการพัฒนางานนาฏศิลป์และเชื่อมโยงกับมิติทางสังคม วัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนานและความเชื่อ ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์คู่ ชุด ป้างสานาคาอีลือ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาด้านตำนานปู้้อีลือนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ
2. เพื่อการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏยนิพนธ์คู่ ชุด ป้างสานาคาอีลือ

การทบทวนวรรณกรรม

ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องเล่าที่มนุษย์ในอดีตสร้างขึ้นเพื่ออธิบายสิ่งต่างๆ ที่ยังไม่สามารถเข้าใจได้ด้วยหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ จึงอาศัยจินตนาการ ความเชื่อทางศาสนา และคติชนมาใช้ในการอธิบาย ทั้งเรื่องกำเนิดของโลก มนุษย์ สัตว์ รวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ลม ฝน พายุ และฟ้าผ่า นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงโครงสร้างของสังคม บทบาทหน้าที่ของมนุษย์ ตลอดจนที่มาของชนชั้นผู้นำและประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2543) ตำนานเหล่านี้มีส่วนช่วยสร้างความศรัทธาและความเชื่อให้กับผู้คน และได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับสุเมธ เมหาวิทยกุล (2532) ที่ให้ความหมายของ “พิธีกรรม” ว่าเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์ปฏิบัติตามความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนา ซึ่งได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมา จนกลายเป็นแบบแผนของพิธีกรรมในสังคม

นาคเป็นความเชื่อสำคัญอีกประการหนึ่งของชาวอีสาน ซึ่งมีความศรัทธาจนพัฒนาเป็นพิธีกรรมที่สืบทอดกันมา โดยอภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534) กล่าวว่าชาวอีสาน โดยเฉพาะผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เช่น แม่น้ำโขง ชี มูล และลำน้ำต่าง ๆ มีความเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อาศัยอยู่ใต้บาดาล มีอิทธิฤทธิ์สามารถแปลงกายได้ และมีทั้งบทบาทในการสร้างและทำลาย เรื่องเล่าปรัมปราหลายเรื่องในภาคอีสานจึงมักเกี่ยวข้องกับนาค โดยเฉพาะในกลุ่มชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำโขง รวมถึงชาวลาวฝั่งซ้าย ซึ่งมีความเชื่ออย่างเข้มข้น นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคในบันทึกเกี่ยวกับสะพานมิตรภาพไทย-ลาว โดยระบุว่าในแต่ละปีมีผู้เสียชีวิตในแม่น้ำโขงจำนวนไม่น้อย คนรุ่นก่อนเชื่อว่าเป็นการกระทำของเทพเจ้าทางน้ำ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เงือกกิน” เทพเจ้าทางน้ำที่ชาวอีสานให้ความเคารพนับถือคือ “เจ้าแม่สองนาง” ซึ่งเชื่อว่ามีอำนาจคุ้มครองและเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยในการสัญจรทางน้ำ ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงสร้างศาลเพื่อบูชาและประกอบพิธีเช่นไหว้ เพื่อขอความคุ้มครองและลดการสูญเสีย โดยศาลเจ้าแม่สองนางมักพบได้ตามพื้นที่ลุ่มน้ำโขงทั้งสองฝั่ง เช่น บริเวณวัดหายโศก อำเภอเมืองหนองคาย ปากห้วยหลวง อำเภอโพนพิสัย และบริเวณหน้าโรงพยาบาลอำเภอบึงกาฬ

บึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ เป็นอีกที่หนึ่งที่ความเชื่อเรื่องนาค กล่าวว่า พระอ้ออีลือราชาได้ประพาศพิณหลักธรรมและทำให้เกิดคำสาปลงมายัง เมืองรัตนนคร ส่งผลให้เมืองทั้งเมืองล่มสลายและจมหายไปใต้บาดาล พระอ้ออีลือราชาจึงกลายร่างเป็นพญานาค

และดำรงอยู่ได้บึงโขงหลงในฐานะปู่อีลือนาคราช ชาวบึงโขงหลงเชื่อว่า ปู่อีลือนาคราช อยู่ในตระกูลกัณหาโคตมะ ซึ่งเป็นนาครีดำที่มีฤทธิ์เดชและมีหน้าที่พิทักษ์รักษาบึงโขงหลง ชาวบ้านเชื่อว่า ปู่อีลือเป็น ผู้คุ้มครองบึงโขงหลง และเป็นที่พึ่งทางใจของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากิน ความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือปัญหาครอบครัว ชาวบ้านมักบนบานขอพรกับองค์ปู่อีลือนาคราช และหากสมปรารถนาก็จะกลับมาแก้บนด้วยการรำวงสรวงหรือถวายเครื่องเซ่น เช่น หัวหมู เหล้า ดอกไม้ ธูปเทียน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าปู่อีลือนาคราช สามารถปรากฏกายเป็น แสงประหลาดกลางบึง หรือ ภูเขาไฟสีดำ ที่โผล่ขึ้นมาเหนือผิวน้ำในบางคืน ซึ่งเป็นสัญญาณแห่งความศักดิ์สิทธิ์และเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้บึงโขงหลงถูกมองว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และน่าเกรงขาม (ประเสริฐมณีโชติ, 2566) และกลายเป็นประเพณี บุญเดือนสาม ของชาวบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

ดังนั้น จากข้อความข้างต้นสรุปได้ว่า ประเพณีบุญเดือนสาม เป็นประเพณีสำคัญที่สืบทอดมาตั้งแต่โบราณ สะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อ และการทำบุญร่วมกันเพื่อสร้างสวัสดิสิริมงคลแก่ชุมชน อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ มีการจัดพิธีบวงสรวงปู่อีลือนาคราชและพญานาค ชาวบ้านเชื่อว่าปู่อีลือเป็นผู้คุ้มครองผืนดินและสายน้ำ ทำให้ชุมชนอุดมสมบูรณ์และปลอดภัย ประเพณีนี้จึงเป็นทั้งการแสดงความศรัทธา การสืบทอดตำนาน และการรักษาความสามัคคีของคนในท้องถิ่น

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. **กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย** ได้แก่ จำนวน 3 คน ประกอบด้วย 1) นายลำตวน สิงห์บัว (ผู้ประกอบพิธี) ประจำปี 100 ปีปู่อีลือนาคราช บ้านโสกโพธิ์ ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ 2) นางบัวร่วม มีสวัสดิ์ (อดีตผู้ใหญ่บ้าน) บ้านโสกโพธิ์ ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ และ 3) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชนันท์ นิลวรรณภา ตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาและวัฒนธรรมลาว คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งทั้งหมดมาจากการเลือกแบบเจาะจง

2. **เครื่องมือในการวิจัย** ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) โดยสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายจำนวน 3 คน เนื่องจากเป็นการศึกษาด้าน ความเชื่อ พิธีกรรม และองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยการเล่าเรื่องและประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลเป็นสำคัญ ผู้วิจัยใช้แนวคำถามแบบกว้าง ๆ โดยไม่กำหนดลำดับหรือรูปแบบคำถามที่ตายตัว เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าเรื่อง ถ่ายทอดประสบการณ์ ความเชื่อ ความทรงจำ และความคิดเห็นอย่างอิสระ ผู้วิจัยสามารถซักถามเพิ่มเติมตามประเด็นที่เกิดขึ้นระหว่างการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและครอบคลุมบริบททางสังคม วัฒนธรรม และความหมายที่ซ่อนอยู่ เครื่องมือดังกล่าวจะช่วยให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลเชิงลึกทั้งด้าน ประวัติศาสตร์ ความเชื่อ พิธีกรรม สัญลักษณ์ และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญในการสังเคราะห์แนวคิดและองค์ประกอบสำหรับการสร้างสรรค์นาฏยนิพนธ์ชุด “ปสังสานาคอีลือ” ให้สะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนบึงโขงหลงและคงไว้ซึ่งคุณค่าของมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างถูกต้องและสมบูรณ์

3. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ ประกอบด้วย 1) การศึกษาข้อมูลเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารประวัติศาสตร์ ตลอดจนเอกสารของหน่วยงานภาครัฐและท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับตำนานปู่อีลือนาคราช ประเพณีบุญเดือนสาม ประเพณีชุมชนบึงโขงหลง ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาค และ

แนวคิดด้านนาฏศิลป์สร้างสรรค์ 2) การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้สูงอายุ และผู้มีความรู้เกี่ยวกับตำนานปู่อ้อลือนาคราช เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ความเชื่อ ความศรัทธา ลำดับพิธีกรรม ความหมายของสัญลักษณ์ และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ 3) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ผู้วิจัยลงพื้นที่สังเกตบรรยากาศและกิจกรรมในประเพณีบุญเดือนสาม การประกอบพิธีกรรม การแต่งกาย เครื่องประกอบพิธี ดนตรี การเคลื่อนไหวของผู้ร่วมพิธี และบริบททางวัฒนธรรม พร้อมบันทึกข้อมูลภาคสนามและภาพถ่ายเพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์ และ 4) การบันทึกภาพและเสียง (Audio-Visual Recording) บันทึกภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และเสียงระหว่างการลงพื้นที่ เพื่อเก็บรายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรม การแสดงออกทางวัฒนธรรม ภาษา ดนตรี และองค์ประกอบต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลในการออกแบบแนวคิด องค์ประกอบการแสดง สีสานาฏศิลป์ เครื่องแต่งกาย และดนตรีประกอบการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์ การสังเกต และการบันทึกภาพและเสียง มาถอดความ จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์เนื้อหา และสังเคราะห์ประเด็นสำคัญ เพื่อนำไปพัฒนาแนวคิดการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ ชุด ปสังสานาคาอ้อลือ ให้สะท้อนอัตลักษณ์ ความเชื่อ คุณค่าทางวัฒนธรรม และจิตวิญญาณของชุมชนบึงโขงหลงได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ตามบริบททางวัฒนธรรมและนาฏศิลป์ไทย

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. การศึกษาด้านนาฏศิลป์ลือนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้จากการศึกษาด้านนาฏศิลป์ลือนาคราช คือการบูรณาการความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับกระบวนการวิเคราะห์เพื่อสร้างสรรค์ศิลปะ โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจแก่นของตำนานความรักที่ไม่สมหวังระหว่างมนุษย์กับนาค จนนำไปสู่การล่มสลายของเมืองและคำสาปที่ทำให้ปู่อ้อลือต้องกลายเป็นพญานาคเฝ้าบึงโขงหลง เรื่องราวนี้ได้พัฒนาไปสู่ความศรัทธาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนจนเกิดเป็น ประเพณีบุญเดือนสาม จากนั้น คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลเชิงคุณภาพที่รวบรวมได้จากพื้นที่ มาผ่านกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อแปลงคุณค่าทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรม ผ่านการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอ้อลือ ซึ่งมีการตีความและออกแบบองค์ประกอบอย่างสอดคล้อง เช่น การใช้เครื่องแต่งกายโทนสีเขียวสำหรับนาคบริวาร และโทนสีชาวดงสำหรับชาวบ้านตามความเชื่อที่ว่าปู่อ้อลือขึ้นขอบ

2. การสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอ้อลือ

ผลการวิจัยพบว่า การสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอ้อลือ เกิดจากการนำตำนานความเชื่อเรื่องปู่อ้อลือนาคราชและประเพณีบุญเดือนสามมาผ่านกระบวนการวิเคราะห์เชิงองค์ประกอบอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการนาฏศิลป์ โดยมี การจัดโครงสร้างการแสดงออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ อาร์มภท เมืองบาดาล การอัญเชิญ และขบวนแห่รำบวงสรวง เพื่อให้การเล่าเรื่องมีเอกภาพและต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยได้บูรณาการการออกแบบในทุกมิติ ทั้งการประดิษฐ์ท่ารำที่สื่ออารมณ์ความหมายสอดคล้องกับ

การประพันธ์บทร้องและดนตรีที่แต่งขึ้นใหม่ ตลอดจนการออกแบบเครื่องแต่งกายที่อิงจากฐานข้อมูลความเชื่อท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง เช่น การใช้ชุดโขนสีเขียวสำหรับกลุ่มนาควาร (ตระกูลเอรอปละ) และการใช้ชุดโขนสีขาวแดงผสมผสานวิถีชีวิตชาวบ้านอีสานซึ่งเป็นสีที่ปู่ย่าลื้อชื่นชอบ รวมไปถึงการจัดวางภาพรวมของฉาก แสงและอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมให้เชื่อมโยงกัน เพื่อแปลงนามธรรมแห่งความศรัทธาให้ออกมาเป็นรูปธรรมทางศิลปะการแสดงที่สามารถถ่ายทอดเอกลักษณ์ของชุมชนและมีความงดงามทางสุนทรียศาสตร์อย่างสมบูรณ์แบบ



ภาพที่ 1 ช่วงการแสดงที่ 1 อารัมภบทหรือผญา (พิราภรณ์ พันธุ์มณี และคณะ, 2568)



ภาพที่ 2 ช่วงการแสดงที่ 2 เมืองบาดาลการแสดงเล่าถึงเมืองบาดาล (พิราภรณ์ พันธุ์มณี และคณะ, 2568)



ภาพที่ 3 ช่วงการแสดงที่ 3 อัญเชิญปู่อี้อีลือนาคราช (พิราภรณ์ พันธุ์มณี และคณะ, 2568)



ภาพที่ 4 ช่วงการแสดงที่ 4 ขบวนแห่ประเพณีบุญเดือนสามและชาวบ้านรำบวงสรวงขบวนแห่ของชาวบ้าน (พิราภรณ์ พันธุ์มณี และคณะ, 2568)

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาดำเนินการปู่อี้อีลือนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ พบว่า องค์ความรู้จากการศึกษาดำเนินการปู่อี้อีลือนาคราช คือการบูรณาการความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับกระบวนการวิเคราะห์เพื่อสร้างสรรค์ศิลปะ โดยเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจแก่นของตำนานความรักที่ไม่สมหวังระหว่างมนุษย์กับนาค จนนำไปสู่การล่มสลายของเมืองและคำ

สาปที่ทำให้ปู้อีลื้อต้องกลายเป็นพญานาคเฝ้าบึงโขงหลง เรื่องราวนี้ได้พัฒนาไปสู่ความศรัทธาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนจนเกิดเป็น ประเพณีบุญเดือนสาม จากนั้น คณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลเชิงคุณภาพที่รวบรวมได้จากพื้นที่ มาผ่านกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์อย่างเป็นระบบ เพื่อแปลงคุณค่าทางวัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรม ผ่านการสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอีลื้อ ซึ่งมีการตีความและออกแบบองค์ประกอบอย่างสอดคล้อง เช่น การใช้เครื่องแต่งกายโทนสีเขียวสำหรับนาคบริวาร และโทนสีขาวแดงสำหรับชาวบ้านตามความเชื่อที่ว่าปู้อีลื้อขึ้นชอบ

2. เพื่อการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอีลื้อ พบว่า การสร้างสรรค์ผลงานนาฏยนิพนธ์ชุด "ปสังสานาคาอีลื้อ" เกิดจากการนำตำนานความเชื่อเรื่องปู้อีลื้อนาคราชและประเพณีบุญเดือนสามมาผ่านกระบวนการวิเคราะห์เชิงองค์ประกอบอย่างเป็นระบบตามหลักวิชาการนาฏศิลป์ โดยมีการจัดโครงสร้างการแสดงออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ อารัมภบท เมืองบาดาล การอัญเชิญ และขบวนแห่รำบวงสรวง เพื่อให้การเล่าเรื่องมีเอกภาพและต่อเนื่อง ซึ่งผู้วิจัยได้บูรณาการการออกแบบในทุกมิติ ทั้งการประดิษฐ์ท่ารำที่สื่ออารมณ์ความหมายสอดคล้องกับการประพันธ์บทร้องและดนตรีที่แต่งขึ้นใหม่ ตลอดจนการออกแบบเครื่องแต่งกายที่อิงจากฐานข้อมูลความเชื่อท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง เช่น การใช้ชุดโทนสีเขียวสำหรับกลุ่มนาคบริวาร (ตระกูลเอราปละ) และการใช้ชุดโทนสีขาวแดงผสมผสานวิถีชีวิตชาวบ้านอีสานซึ่งเป็นสิ่งที่ปู้อีลื้อขึ้นชอบ รวมไปถึงการจัดวางภาพรวมของฉาก แสงและอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมให้เชื่อมโยงกัน เพื่อแปลงนามธรรมแห่งความศรัทธาให้ออกมาเป็นรูปธรรมทางศิลปะการแสดงที่สามารถถ่ายทอดเอกลักษณ์ของชุมชนและมีความงดงามทางสุนทรียศาสตร์อย่างสมบูรณ์แบบ

การอภิปรายผล

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. ตำนานปู้อีลื้อนาคราชในประเพณีบุญเดือนสาม ตำบลบึงโขงหลง อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ พบว่า ตำนานปู้อีลื้อนาคราช เหตุการณ์ความรักที่ไม่สมหวังระหว่างพญานาคกับมนุษย์ ทำให้ปู้อีลื้อถูกสาปเป็นพญานาคอยู่ที่เมืองบาดาล และคอยปกปักรักษาพื้นแผ่นดินและธรรมชาติในพื้นที่โดยรอบมาช้านาน ทำให้ชุมชนที่บึงโขงหลงได้ทำพิธีบวงสรวงบูชาปู้อีลื้อเป็นประจำทุกปีในวันขึ้นสามค่ำเดือนสาม กลายเป็นประเพณีบุญเดือนสามของอำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ เพื่อมาอธิบายนาคานเกี่ยวกับปู้อีลื้อนาคราชในประเพณีบุญเดือนสามผ่านรูปแบบการแสดงผลงานทางด้านนาฏยนิพนธ์ สอดคล้องกับกระทรวงวัฒนธรรม (2566) ที่กล่าวถึง นาคตำนานและความเชื่อ และประเสริฐ มณีโชติ (2566) ตำนานพระอีลื้อราชา ที่กล่าวถึง พิธีกรรมและประเพณีนี้

2. การสร้างสรรค์ผลงานทางด้านนาฏยนิพนธ์ชุด ปสังสานาคาอีลื้อ พบว่า การสร้างสรรค์นาฏยนิพนธ์ชุด "ปสังสานาคาอีลื้อ" มีการแบ่งขั้นตอนในการประกอบสร้างผลงานตามหลักนาฏศิลป์ ที่เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ นำไปสู่การออกแบบกระบวนการรำที่มีความงดงาม การใช้การเคลื่อนไหวของร่างกายอย่างมีจังหวะและความหมาย ตลอดจน การสื่ออารมณ์และเนื้อหาให้สอดคล้องกับองค์ประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ดนตรีและเครื่องแต่งกาย ซึ่งล้วนมีส่วนเสริมให้การแสดงเกิดความสมบูรณ์และมีคุณค่าทางสุนทรียภาพ ส่งผลให้ผลงานมีเอกลักษณ์เฉพาะและสามารถถ่ายทอดความหมายได้อย่างชัดเจนจึงก่อให้เกิดการแสดงชุด "ปสังสานาคาอีลื้อ" ที่มีความสมบูรณ์สอดคล้องกับมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2523) ที่กล่าวถึงองค์ประกอบของความงามทางศิลปะแนวคิดของธีรวัฒน์ ช่างสาน (2553) เกี่ยวกับการสร้างสรรค์ทำรำนาฏยประดิษฐ์ ตลอดจน สุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2547) ที่อธิบาย

หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์ และพจนมัลย์ สมรรถบุตร (2538) ที่เน้นแนวคิดในการประดิษฐ์ท่ารำเพื่อการสืบทอดศิลปะ และวัฒนธรรมนาฏศิลป์ไทย ซึ่งล้วนเป็นกรอบแนวคิดสำคัญที่สนับสนุนให้การสร้างสรรค์ผลงานครั้งนี้มีความถูกต้องตามหลักวิชาการและมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ข้อค้นพบ หรือองค์ความรู้ใหม่

คณะผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าพบว่านางนาคบริวารส่วนใหญ่มีกายสีเขียวจากความเชื่อ ซึ่งจัดอยู่ในตระกูลเอราปละ คณะผู้วิจัยจึงออกแบบเครื่องแต่งกายสื่อความหมายโดยใช้ชุดโทนสีเขียว เพื่อให้เหมาะสมกับชุดการแสดง ส่วนการแต่งกายชาวบ้าน ชาย หญิง จากความเชื่อว่างศ์ปู่ยี่ลือนั้นขึ้นขอบในชุดโทนสีชาวดง คณะผู้วิจัยจึงออกแบบเครื่องแต่งกายในรูปแบบวิถีชีวิต ชาวบ้านชายหญิงในภาคอีสานที่ใช้ในประเพณีบุญเดือนสาม อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ มาสร้างสรรค์ชุดให้มีความโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์และคงความสวยงาม ผ่านรูปแบบการแสดงผลงานนาฏนิพนธ์

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 การแสดงมีจุดเด่น บ่งบอกเหตุการณ์ได้ชัด แต่รูปแบบการแสดงจัดเหมือนคนละครดูละเอียดเกินไปหาเท่าไร คือ ระหว่าง จุดเมืองบาดาลและการบวงสรวงปู่ยี่ลือนาคราช

1.2 ภาพรวมสอดคล้องกับเนื้อหา ชุดเครื่องแต่งกายสวยงามตรงกับบริบทของตัวละคร ดนตรีลงตัว ปรับการวางรูปแบบของฉากให้เด่นชัดจะดีกว่านี้

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เป็นการใช้การแสดงเชิงสร้างสรรค์ที่กล่าวถึงตำนานของปู่ยี่ลือนาคราช ช่วยเพิ่มความเข้าใจและความรู้สึกของตำนาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดด้านการสื่อสารเชิงศิลปะที่เน้นการเล่าเรื่องแบบมีเอกภาพ ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากการใช้ธีม เพลง และท่ารำ ที่บ่งบอกอากัปภิกขัยของผู้แสดงในแต่ละพาร์ท ได้อย่างเข้าใจ ทำให้ผู้ชมสามารถรับสารได้ต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยมีข้อจำกัดด้านกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในพื้นที่เดียว ดังนั้น จึงควรมีการศึกษากับกลุ่มพื้นที่ที่หลากหลายมากขึ้นในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2566). *นาคตำนานและความเชื่อ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

กระทรวงวัฒนธรรม. (2553). *พิธีกรรมและประเพณี*. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา.

ธีรวัฒน์ ช่างสาน. (2553). *การสร้างสรรค์ทำรำนานาฏยประดิษฐ์ระบำลีลานาฏกะ*. สืบค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2569, จาก

<https://www.gotoknow.org/posts/346233>

ประคอง นิมนานเหมินท. (2543). *นิทานพื้นบ้านศึกษา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประเสริฐ มณีโชติ. (2566). *ตำนานพระอ้อลือราชา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.



- พจน์มัลย์ สมรรถบุตร. (2538). *แนวคิดในการประดิษฐ์ทำร่ำ เพื่อการสืบทอดศิลปะและวัฒนธรรมนาฏศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2523). *สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น*. เชียงใหม่: โครงการตำรา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุเมธ เมธาวิทยกุล. (2532). *สังกัปพิธีกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- สมิทธิ์ สระอุบล. (2534). *มานุษยวิทยาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดบึงกาฬ. (2568). *ประเพณีบุญเดือนสาม จังหวัดบึงกาฬ*. สืบค้นเมื่อ 10 มีนาคม 2569, จาก <https://buengkan.m-culture.go.th/th/>
- อุทัย หิรัญโต. (2526). *สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2534). *มหาสารคาม*. มหาสารคาม: ปริดาการพิมพ์.
- อภิญวัฒน์ โพธิ์सान. (2564). *พระพุทธศาสนากับความตาย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ทันใจ.